

Forskarnas folkhem

Ett påpekande om polysemis betydelse

NILS EDLING*

Stockholms universitet

Vid mer än ett tillfälle sedan mitt debattinlägg i *Historisk tidskrift* publicerades i slutet av förra året har jag kontaktat redaktionssekreteraren med frågan om det kommit några repliker.¹ Längre var det tyst. Nu har Henrik Björck skrivit ett utförligt svar.² Han är visserligen inte så central i min kritik – den kjellénska folkhemsfaktoiden som togförts av Bo Stråth, Lars Trägårdh, Svante Nordin och andra är betydligt besvärligare. Men jag är lika fullt glad över möjligheten till fortsatt diskussion, att Björck och jag inte är överens i alla delar är alltså bra. Debatt är den fria forskningens liv! Kanske borde jag nu bli inspirerad, följa Björcks exempel och döpa mitt svar till ”Mina korrekta åsikter om allting”, men det låter mer än en smula övermaga – och självvironin lär gå förlorad. Dessutom har jag inget behov av att jämföra mig med Skinner, Kolakowski eller någon annan.³

Björcks svar är utförligt och nyanserat, ett försök att tala om hur han vill läsas. Där har han förstås all rätt att lägga ut texten och jag har inget att invända. Det förtydligar en del där jag förenklar och renodlar. Jag är kanske lite orättvis mot honom med mina hänvisningar till kommande publikationer som han inte tagit läst än. Det medges beredvilligt; jag har ju tack vare dem resultat som Björck inte tagit del av. Väsentligare och grundläggande i sammanhanget är att jag har haft stor nytta av hans empiriskt välgrundade och i stort nyanserade tolkningar. De är läsvärda,

* Professor i historia.

1. Nils Edling, ”Forskarnas folkhem: En kritik”, *Historisk tidskrift* 143:4 (2023).

2. Henrik Björck, ”Forskarnas folkhem: Repliker till min kritiker”, *Historisk tidskrift* 144:3 (2024).

3. Leszek Kolakowski, ”My Correct Views on Everything: A Rejoinder to Edward Thompson’s ‘Open Letter to Leszek Kolakowski’”, *The Socialist Register* 11 (1974) s. 1–20.

och jag har också inspirerats av hans försök att konkretisera begreppshistoria, att rikta den mot det faktiska ordbruket. Björck och jag förefaller också vara överens om mycket, jag ser i varje fall ingen grundläggande oenighet. Jag instämmer helt i hans slutsats att Hanssons bruk av ordet folkhem 1928 styrt sökarljuset – om inte Per Albin Hansson brukat ordet hade ingen brytt sig om Kjelléns och andras enstaka användningar. Björcks slutsats är viktig och riktig: "Hade Hanssons folkhemstal inte uppmärksammats och tillskrivits betydelse, skulle Kjellén aldrig uppfattats som en föregångare till det."⁴ Den primära måltavlan för min kritik är alla forskare som inte förstått det och dit hör verkligen inte Björck.

Min egentliga invändning är att Björck inte följer sitt eget språkbrukshistoriska tillvägagångssätt tillräckligt strikt. Det gör att två olika folkhem, två olika användningar som delade språkligt uttryck, förenas och därmed försvinner ordets polysemi: det språkliga uttrycket folkhem användes på två olika sätt och dessa hade olika betydelser och referenser. Folkhemmet som namn på en institution för folkuppfostran och folkbildning, och folkhemmet som metaforisk synonym till fosterlandet – eller det befintliga samhället, hemlandet, den svenska nationen – hade inget med varandra att göra. Det framgår tydligt om man studerar sekelskiftets språkbrukare.⁵

Björck gör en annan tolkning och menar att jag tillskriver honom sådant han aldrig hävdar. Jag ska försöka förtydliga vad jag avser. I uppsatsen i *Svenska begreppshistorier* från 2022, som avseende sekelskiftet bygger på hans egna tidigare studier, heter det att ordet folkhem hade en ursprunglig betydelse knuten till folkbildningsinstitutionen: "När Rudolf Kjellén 1912 talade om folkhem ingick uttrycket som synes redan i en etablerad vokabulär." och "De ursprungliga folkhemmen var något annat än det folkhem Rudolf Kjellén omnämnde en gång".⁶ Detta "ursprungliga" tror jag i och för sig att man kan sätta ett litet frågetecken vid eftersom svenska grundtvigianer som Lars Magnus Danielsson och

4. Henrik Björck, "Folkhem", i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm 2022) s. 143.

5. Då utrymmet inte tillåter utförligare resonemang med exempel får det räcka med en hänvisning till kommande studier, se Nils Edling, "Sekelskiftets folkhem: Om ordets skandinaviska bakgrund och faktiska betydelse i svensk politik 1850–1925", *Scandia* (kommande) och Nils Edling, *Folkhemmet: Historien om ett svenskt nyckelord* (kommande), kap. 2.

6. Björck (2022) s. 132, 143.

Teodor Holmberg använde uttrycket folkhem i bemärkelsen det befintliga fäderneslandet redan på 1880-talet.⁷ Men den detaljen är sekundär här. Min poäng är att Björck, må vara indirekt och oavsiktligt, genom att föra samman olika folkhem skapar en utvecklingshistoria: folkbildningsinstitutionen och metaforen för samhället inkluderas i samma historia om folkhemmets framväxt. Hans nödvändiga reservation, att det kanske rörde sig om olika folkhem, kommer först på slutet. I själva texten syns knappt den grundläggande distinktionen – där länkas i stället olika folkhem till varandra genom att infogas i samma historiska narrativ – och därför är jag fortfarande inte övertygad om att Björck har rätt. Tvärtom.

Att andra läsare tolkat hans studier på samma sätt som jag gör kan givetvis inte Björck lastas för. Däremot blir det besvärligt när hans tolkning sprids utan de nödvändiga reservationerna och nyanseringarna. Sådana finns delvis hos Björck, men slutsatserna han själv drar är ganska tydliga och gör min läsning rimlig. Det menar jag fortfarande. Uppsatsen "Till frågan om folkhemmets rötter" (2000/2008) summeras med att det tyska låneordet *Volksheim* inte bara brukades "utan att också ett folkhemsbegrepp eller en folkhemsideologi var för handen" vid sekelskiftet. Först identifierar alltså Björck det han kallar en folkhemsideologi och drar sedan, i förlängningen, slutsatsen: "Partiet [Socialdemokraterna] byggde knappast folkhemmet utifrån en fix ritning och i 'splendid isolation', utan snarare i växelspel och med övertaganden."⁸ Socialdemokratins övertagande gäller hos Björck tankar och praktiker knutna till folkbildning och idéer om klassöverskridande samförstånd från äldre verksamheter, primärt institutioner som folkhemmet och folkets hus. Min tolkning, som Björck anser vara missvisande, är att hans resonemang uttrycker en klar kontinuitetstanke, notera därtill "rötterna" som uppsatstiteln rymmer och *Folkhemsbyggare* som hela boken betitlats. Jag menar dels att Björck inte belagt kontinuiteten – och det går ju inte eftersom belägg saknas – dels och parentetiskt att han drastiskt övervärderar den filantropiska folkbildningsinstitutionen Folkhemmets historiska betydelse. Hans tolkning bortser helt från det språkliga uttryckets polysemi, att institutionsnamnet Folkhemmet inte hade något att göra

7. Se Edling, "Sekelskiftets folkhem". "Vokabulären" var alltså en helt annan än den Björck lyft fram.

8. Henrik Björck, *Folkhemsbyggare* (Stockholm 2008) s. 50–51.

med samhällsmetaforen folkhemmet. I stället infogas olika folkhem i en enhetlig framställning. Jag anser fortfarande att mina invändningar mot Björcks inkluderande tolkning är befogade.

Avslutningsvis instämmer jag för det första med Björck i att orden egnahem och folkhem inte är och aldrig har varit samma sak. Min avhandling från 1996 innehåller inga uttryckliga försök att studera folkhemmets rötter eller förklaringar av folkhemsideologin. Jag nämner själva ordet några gånger och gör, som Björck uppmärksammar med frågan om jag fortfarande står för det resonemanget, i avslutningen en koppling framåt genom att placera egnahemspolitiken mellan ”hemman och folkhem”.⁹ Hans fråga ger mig osökt anledning att hänvisa till min kommande studie där jag i inledningen resonerar om forskarnas intresse för folkhemmet som tog fart på 1980-talet. Jag skriver där att många medverkade

– även jag bidrog till att sprida uppfattningen att det stått centralt i Sveriges moderna historia. Jag sammanfattade min avhandling genom att placera in sekelskiftets egnahemspolitik mellan ett äldre agrarsamhälle och socialdemokratien. Övertygad om folkhemmets avgörande betydelse i vår moderna historia ville jag med den manövern visa att min studie var relevant också i ett större sammanhang. Det tror jag fortfarande att den är, men då på andra sätt [...]. Min poäng här är att många intresserat sig för folkhemmet och på olika sätt byggt upp och förstorat det.¹⁰

Svaret är alltså nej med förklarande bisatser. Mitt inlägg om forskarnas folkhem är ett försök att kritiskt granska deras folkhemsbyggande före Per Albin Hansson. I jämförelse med Björck och forskarvärldens alla okritiska folkhemsbrukare – dit hörde jag själv för 30 år sedan men jag räknar verkligen inte Björck dit – tänker jag att frågan om folkhemmets historiska betydelse bör ställas på ett annat sätt än vad som varit gängse. I stället för att ta betydelsen för given och höja upp folkhemmet vill jag analysera hur det gick till när det erövrade Sveriges moderna historia. I den undersökningen ingår forskarnas idoga folkhemsbyggande som ett

9. Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 1996) s. 19 (folkhem som synonym till välfärdsstaten), 178 (ung-högern), 323–324 (Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta*) och s. 383–385 och hela kap. 13.

10. Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande).

tema. Och jag menar bestämt att man ska vara ytterst försiktig med att leta rötter, ursprung och övertaganden mellan de enstaka och föga laddade förekomsterna decennierna omkring sekelskiftet och senare bruk. Det som Marc Bloch kallade historikernas ursprungsdyrkan är genuint problematisk eftersom den så lätt leder fel, uppförstorar enstaka exempel och skapar falska samband.¹¹

För det andra är jag helt enig med Björck om att relationen mellan uttryck, betydelse och sakförhållande utgör en ytterst komplex materia. Språkbrukshistoria är därför ett sätt att konkretisera begreppshistoria, hantera en del av de svårigheter som är knutna till begrepp och undvika föregripande och anakronistiska tolkningar. Fokus på de historiska aktörerna och deras språkbruk är en effektiv väg framåt. Och då är det bra att komma ihåg att ett och samma ord kan ha åtskilda användningar, betydelser och referenser.

11. Marc Bloch, *Till historiens försvar: Eller Historia som yrke* (Göteborg 2022) s. 106–112.